

Transformacions en la universitat: estudiantat desajustat o universitat desajustada?

Autora: Alicia Villar Aguilés

Article presentat a l'onzena edició del Premi de Comunicació Científica “Joan Lluís Vives”, Modalitat Ciències Socials i de l'Educació i Humanitats.

Els continguts d'aquest article estan basat en la tesi doctoral “Absències en els estudis universitaris. Ubicacions i itineraris heterogenis” inscrita en el Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València el 14 d'octubre de 2009.

Transformacions en la universitat: estudiantat desajustat o universitat desajustada?

*Alícia Villar Aguilés
Universitat de València*

Les formes de vinculació de l'estudiantat universitari cap a la institució universitària i cap als estudis estan canviant respecte a moments anteriors, especialment, des que la universitat d'elits passa a convertir-se en un sistema més massificat. L'augment de la demanda en l'educació universitària a l'Estat espanyol ha estat espectacular en les darreres dècades del segle XX, tot i que existeixen diferències territorials a dintre de l'Estat. Mentre que al curs 1959-60 la població universitària era de 170.602 estudiants matriculats, en el curs 2008-09 hi havia 1.362.173 estudiants matriculats en titulacions de primer i segon cicle i en titulacions de grau. El sorgiment de noves universitats també ha estat considerable: en 1975 hi havia 28 universitats, en 1985 hi havia 35, en 2005 un total de 73 i al 2010 en són 77 (50 públiques i 27 privades). Així doncs, la dimensionalització de l'accés i de les institucions universitàries són elements indicatius quan s'assenyalen els canvis i les transformacions de la universitat al llarg de les darreres dècades del segle XX, com també ho és l'augment de la presència de les dones a la universitat, tant pel que fa al nombre d'estudiantes, com del personal universitari, tot i que aquesta presència, de vegades etiquetada com a una *feminització de la universitat* s'ha distribuït, paga la pena remarcar-ho, de manera no equitativa respecte als barons. Fins ara, les dones s'han decantat més per escollir, ja en l'ensenyament secundari, els itineraris de ciències de la salut i d'humanitats, la qual cosa significa que ha operat una selecció clara i marcada pel gènere prèvia a l'arribada a la universitat segons els estereotips de divisió per sexe, desmarcant-se de les titulacions i coincidint en una tria més concentrada en les carreres que s'han anomenat de *cicle curt*, principalment diplomatures, i considerades de poc prestigi social. Els homes i les dones porten a terme un procés diferenciat d'elecció dels estudis, com es constata en una enquesta recent entre estudiants i estudiantes de la Universitat de València, així doncs, pel que fa a la decisió de triar la carrera, les dones responen amb major freqüència que aquesta decisió la comenten amb els amics i les amigues, en canvi, els homes responen en major proporció que cerquen informació per Internet per decidir l'elecció dels estudis. La incorporació de les

dones a la universitat té, doncs, els seus matisos perquè es tracta d'una incorporació amb diferències, com també ho és la incorporació a la docència universitària: existeix una distribució desigual de les dones a causa d'unes *discriminacions ocultes*, per les quals a mesura que avancen les fases prèvies a la carrera docent (doctorat i tesi), el nombre de dones decreix molt més que el dels homes, és el que s'ha anomenat una *dobla selecció* (García de León, 1990).

Un altre dels elements que caracteritzen les transformacions en el sistema universitari de les darreres dècades ha estat l'augment i diversificació de l'oferta acadèmica amb la creació de noves titulacions, especialment, durant la dècada dels 90, amb la inclusió de titulacions molt professionalitzades i amb una dilatada existència prèvia al marge de la universitat. Açò ha donat lloc a un augment destacat de les titulacions de cicle curt (diplomatures, enginyeries tècniques) i un desplaçament cap a l'especialització professional, entrant-hi en terrenys que podrien considerar-se propis d'una formació professional de grau superior, allunyant-se dels terrenys acadèmics i d'investigació clàssics. Tots aquests elements han incidit en la configuració de les orientacions de cada centre universitari, unes més professionals, unes altres més acadèmiques, unes amb tendència a estudis aplicats, unes altres més cap a la investigació bàsica. Aquesta diversificació aporta heterogeneïtat en l'organització de cada centre universitari, en els quals es desplegaran les forces existents dels camps, ja ho assenyalava Bourdieu, en relació amb la jerarquia social de les facultats i els pesos socials de cadascuna.

Els tres elements transformadors del sistema universitari que acabem de destacar (*universitat de masses, major accés de les dones, diversificació de titulacions*), han generat al llarg dels anys conseqüències i efectes en l'estudiantat, en les relacions socials al si de la universitat, en les maneres de vincular-se als estudis i a la institució universitària. L'augment de l'accés a la universitat ha portat l'arribada de nous perfils, d'estudiants de diferents condicions socioeconòmiques, amb una major diversitat de components sociològics (edat, classe social, situació laboral, situació familiar) que de vegades s'anomena, inadecuadament pensem, la *democratització de la universitat*.

La reforma que s'està portant actualment a terme en el context universitari espanyol, en el marc de construcció de l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES), comporta una nova oferta acadèmica de graus i màsters que sacsegen l'oferta acadèmica que hi existia fins aleshores, entre d'altres novetats considerables, com ara una nova equivalència d'hores en els

crèdits ECTS (*European Credit Transfer System*), és a dir, 10 hores de classe presencial i 15 hores de treball autònom de l'estudiantat, pel que fa al marc concret de la Universitat de València. Un dels punts innovadors de la *reforma de Bolonya*, com es coneix popularment aquesta reforma, és la transformació del *circuit ensenyament-aprenentatge* en el sentit que l'estudiantat assolirà un major protagonisme en l'aprenentatge, de manera activa i autònoma. Tanmateix, la peculiaritat de determinades facultats i determinades titulacions no afavoriran, intuïm, l'assoliment d'aquest repte, perquè, existeix una cultura universitària *docent-discent* molt marcada en la qual el professorat ensenya i l'estudiantat escolta i pren apunts. El fet de plantejar el repte d'un estudiantat més actiu és un esforç que demandarà un acostament d'ambdós actors, estudiantat i professorat, i una aposta necessària per la innovació educativa i per l'exigència d'aquesta per part de la pròpia institució, com una expressió de rendició de comptes de la innovació i d'exigència de l'excel·lència de la qual tant es parla i s'escriu darrerament.

Unes altres transformacions en el context universitari de la primera dècada del segle XXI es troben connectades amb transformacions a escala global en societats econòmicament i tecnològicament avançades, com ara el desplegament i l'accessibilitat a les tecnologies digitals que han transformat les relacions socials i que han donat pas a una creixent pràctica virtual amb la finalitat de compartir informació i de saber què ocorre en temps real, mitjançant l'ús de les xarxes socials. Les tecnologies de la informació transformen la manera de relacionar-se socialment i també de vincular-se amb la formació universitària, tot i que aquest escenari té els seus matisos: malgrat que al context universitari s'ha avançat de manera ràpida quant a facilitar-hi l'accés i l'ús de les tecnologies de la informació i de la comunicació, pel que fa a les relacions institucionals i a les comunicatives entre professorat i estudiantat cal advertir que l'impacte real de l'ús específic d'Internet en el procés d'ensenyament i d'aprenentatge està resultant complex a causa de diferències de percepció generacionals i també de diferències educatives entre estudiantat i professorat.

En aquest context universitari en transformació destaquem un nou model d'estudiantat que conceptualitzem com a l'*estudiantat emergent*: un estudiantat que incorpora la universitat a la seua vida, més que una incorporació d'ell a la universitat. Així doncs, més que integrar-se l'estudiant en la universitat, és aquesta qui s'ha d'incorporar a l'estudiantat donant lloc a un nou model de vinculació que anomenem *ubicació universitària*. La definició del verb *ubicar*, literalment, s'associa al llenguatge burocràtic, en el sentit de situar (un edifici o un terreny) en

un determinat indret. D'altra banda, de manera relacionada, trobem el mot *ubiquïtat* que significa la qualitat de l'ésser que és present, tot ell, simultàniament, a tot arreu. La *ubiquïtat* és, doncs, la qualitat d'*ubic* (d'*ubiqua*) que prové del llatí *ubique* que significa *en tot arreu*. La qualitat d'*ubiquïtat* s'ha emprat per referir-se a Déu en un sentit omnipresent, d'estar a tot arreu, en tots els llocs. Actualment, el mot *ubiquïtat* també s'empra en la terminologia relacionada amb Internet, amb les teoritzacions sobre la Web 2.0, la web mòbil, les xarxes socials virtuals o els potents i quotidians buscadors d'Internet pels quals transcorren, prèviament a l'accés als continguts, les nostres cerques on deixem un rastre de petjades digitals sobre allò que busquem amb *cercadors omnipresents*. La qualitat de la *ubiquïtat* podem associar-la doncs, a aquestes tecnologies i a les persones que fan ús d'elles, especialment els joves i, per tant, a una gran part dels estudiants universitaris. Aleshores, com a una imatge anecdòtica i quotidiana, al mateix temps que s'està cercant informació per a un treball de classe, s'està llegint una definició en una enciclopèdia digital, està obert el servidor de missatgeria instantània i s'estan pujant les fotos a una xarxa social: una *ubiquïtat* digital i virtual i, al mateix temps, social. Així doncs, la *ubiquïtat*, que ens recorda també a l'anomenat *puntillisme juvenil*, encunyat per Bauman, té ací un sentit de la capacitat de ser vist i ser trobat virtualment i també se li pot atribuir la capacitat de trobar-se, al mateix temps, en diversos llocs, fent diverses coses simultàniament. En aquesta línia, l'estudiantat universitari, desenvolupa una àmplia dosi d'*ubiquïtat*: unes estudiantes i uns estudiants que són capaços de combinar l'*ofici d'estudiar*, com ho ha anomenat el sociòleg Alain Coulon, amb la dedicació a treballs diversos i en diverses condicions i situacions laborals, també amb altres ocupacions, com ara les responsabilitats familiars, sobretot en casos d'estudiantat de major edat, i amb la dedicació a les relacions socials entre iguals i a l'oci presencial i virtual. El fet d'*ubicar-se* amb *ubiquïtat* és un element que caracteritza l'estudiantat actual. Aquest estudiantat emergent contemporani genera noves percepcions, representacions i demandes amb un ritme compassat amb els canvis tecnològics i les noves formes per interactuar i també amb la representació social d'una universitat de massa més oberta a admetre distints perfils, encara que açò no sempre comporta desenvolupar canvis institucionals ajustats a noves demandes i ritmes de dedicació als estudis diferents. La incorporació d'un estudiantat heterogeni o *non-traditional students*, com anomenen sovint en la literatura especialitzada anglosaxona, és una de les singularitats per la qual s'està incrementant la presència d'un estudiantat que no accedia a la universitat en èpoques anteriors. Açò produeix, d'una banda, desajustos quant a la informació

i el coneixement que es té sobre l'estudiantat, i, de l'altra, planteja noves demandes i respostes a la institució universitària, com ara el cas de l'increment d'universitaris de major edat. Al fil d'açò, en el curs 2010-11 s'obrin nous accessos en el sistema espanyol universitari basats en un criteri d'edat, com és l'accés dels estudiants majors de 40 anys amb experiència professional i el dels majors de 45 anys. Encara que l'estudiantat que accedirà per aquestes vies suposaran un percentatge baix, convé tenir-ho en compte i conèixer l'augment de la diversitat d'edat en la universitat, una característica sociològica que ja s'ha vist incrementada per l'augment de la formació continuada o *lifelong learning*, com a un altre dels trets (i de les etiquetes) rellevants en el marc de la recerca i en les polítiques sobre formació universitària en l'actualitat. La formació contínua i al llarg de la vida s'enclava, en ocasions, sota la lògica expansiva de l'educació, en augment incessant en els darrers anys i que es manifesta palesament en l'educació universitària. Val a dir que els estudiants demanen més formació: formació continuada, formació al llarg de la vida, màsters, formació complementària per obtenir una credencial que certifique el nivell de grau, etc. Però, al mateix temps, s'hi constata una major tendència a no assistir-hi a les classes en comparació amb èpoques anteriors quan hi havia una vinculació més *presentista* amb els estudis i amb la universitat. Aquesta situació representaria una paradoxa entre la lògica expansiva de l'educació i la consolidació d'una absència en els estudis (a classes i a exàmens), major o menor segons la realitat diversa de titulacions. Segons els resultats de la nostra recerca, gairebé 1 de cada 5 estudiants no es presenten als exàmens, allò que anomenem *absència avaluativa*; aquesta proporció pot augmentar considerablement en algunes titulacions on més de la meitat de l'estudiantat no acudeix als exàmens. Pel que fa a l'assistència a classe, només 3 de cada 5 estudiants declaren anar a classes teòriques i pràctiques sempre o quasi sempre, cosa que representa un volum més que considerable de recursos desaprofitats.

Les transformacions que s'estan donant i les característiques de l'estudiantat emergent hauran d'identificar-se i tenir-se en compte a l'hora de portar a terme la programació de les línies polítiques i de les actuacions i normatives que se'n deriven amb la finalitat d'ajustar millor allò programat institucionalment amb allò que s'està donant en la realitat, tenint en compte el següents fenòmens emergents:

- Emergència d'un estudiantat de més edat (major de 18-20 anys) que no segueix l'itinerari tradicional des de batxillerat, sinó que segueix altres itineraris i que, inclús, ha tingut experiències professionals prèvies abans de l'arribada a la universitat; nous

accessos de majors de 40 i de 45 anys, a més de l'accés per als majors de 25 que ja existia;

- Emergència d'un estudiantat que prové de la formació professional, amb un itinerari formatiu distint al dels estudiants de batxillerat, amb altres composicions socioeconòmiques;
- Emergència d'un estudiantat europeu i d'altres destinacions que planteja un repte en els processos d'acollida de caràcter multilingüe i multicultural;
- Emergència d'un estudiantat que combina la dedicació a l'estudi amb altres ocupacions, tant siga per una situació laboral en actiu, amb major o menor estabilitat, precarietat i existència o no de contracte laboral; configuració de ritmes propis d'estudis, adequats a les ocupacions diverses, amb una capacitat d'ubiquïtat, però desajustats a les programacions institucionals; un increment de la dedicació parcial als estudis; compromisos participatius i relacionals (esports, associacions, moviments culturals, temps d'oci, relacions socials digitals);
- Emergència d'un compromís flexible (Ariño, 2008) amb la universitat i amb els estudis universitaris; una forma de viure el compromís d'estudiar a la universitat de manera plural i, inclús, líquida i puntillista (Bauman, 2008) amb un efecte d'allargament de la condició d'estudiant;
- Emergència d'un interès i d'una pràctica de la mobilitat europea i internacional acadèmica afavorida per la configuració de l'EEES i pels acords internacionals entre universitats en el reconeixement dels crèdits cursats i superats;
- Emergència de la lògica acumulativa de capital educatiu determinada per la base social de l'estudiantat, amb finalitats creixents de raó instrumental o credencialista;
- Emergència d'una identificació institucional ambivalent, caracteritzada, d'una banda, per una atribució de valor a la institució universitària, com una millora del posicionament social i d'assoliment de major capital simbòlic, i, per altra, per una visió de desvalorització de la institució universitària;
- Emergència de la pràctica d'itinerar, en titulacions d'una mateixa branca de coneixement o no, i a dintre del sistema universitari (en la mateixa universitat o cap a d'altres) mitjançant la interrupció d'estudis o del canvi de titulació, val a dir, uns abandons parcials o reubicacions, més que abandons definitius.

Les trajectòries universitàries de l'estudiantat, diverses i heterogènies, transcorren com un itinerari compost per distints moments que es van travessant en el temps, des de l'adscripció als estudis realitzada en un moment preuniversitari, fins als efectes i resultats de l'admissió, fins a la posterior ubicació. En relació amb aquest assumpte, una de les dificultats adduïdes per l'estudiantat, especialment en determinades titulacions, s'associa a l'admissió a una titulació, generant-se representacions negatives quan no s'ha accedit a la titulació que es volia: l'accés a una carrera no escollida en primer lloc pot derivar a una vivència de situacions desajustades, en absències als estudis i, també, en processos de reubicació. A l'estudiantat li preocupa, especialment, l'entrada al sistema universitari, després ja anirà ubicant-se, amb un major o menor grau d'ajustament, i amb un major o menor grau de satisfacció, així apareix reflectit tant en les converses mantingudes amb grups d'estudiants, com en les dades aportades per l'enquesta. Així doncs, 3 de cada 4 estudiants enquestats addueixen tenir una valoració satisfactòria del primer curs universitari. En aquell estudiantat que no ho valora satisfactòriament, 2 de cada 5 estudiants ho atribueixen al que podríem anomenar una *desubicació en l'entrada*, pel motiu d'*expectatives equivocades* i per un *accés frustrat*. A més, 2 de cada 3 estudiants que no accedeixen a la titulació que volien en primer lloc decideixen *no fer res* i quedar-se en la titulació en la qual han sigut admesos. Potser abans de finalitzar-la intentaran canviar-se de titulació, donant lloc a un abandó de la titulació iniciada que, segons els resultats de la nostra investigació, es caracteritza per ser més un *abandó transitori* que *definitiu* i que s'experimenta per l'estudiantat com un canvi d'itinerari o reubicació, més que com una eixida del sistema universitari. Hem calculat que, com a mitjana per a tota la Universitat, un 15% de l'estudiantat que inicia una titulació no es matricularà en la mateixa a l'any següent i un 22% als dos anys següents; aquestes xifres poden augmentar significativament dependent de la titulació. Aquests abandons parcials generen una pèrdua considerable de crèdits i, en conseqüència, una fuga de recursos públics que haurien de tenir en compte els responsables de les institucions universitàries.

L'estudiantat emergent s'ubica en la universitat a partir de les representacions i factors que ha elaborat i viscut subjectivament i socialment en etapes prèvies anterior a l'arribada a la universitat, també, pel resultat d'un procés d'admissió, que no sempre coincideix amb les expectatives configurades. Aquest resultat ha estat constatat a partir de la realització de grups de discussió, és a dir, a partir de l'anàlisi qualitatiu del discurs d'un conjunt de converses amb estudiants, així com pels resultats de l'enquesta esmentada. La ubicació universitària topará

amb situacions desajustades perquè les programacions i els mecanismes institucionals per resoldre l'accés, la incorporació o la dedicació als estudis no sempre s'ajusten a les planificacions estudiantils, ni al seu grau d'absència i presència o al seu ritme d'estudis. Per tot açò, per poder programar i aplicar transformacions en el sistema universitari, cal conèixer el sector majoritari que el forma que és a qui revertiran aqueixes transformacions. Aleshores, al fil d'aquest corollari de fenòmens emergents i en el marc d'una política educativa pública de rendició de comptes remarcarem l'objectiu de conèixer millor l'estudiantat, perquè en la mesura que es coneguen les seues opinions, valoracions i característiques sociològiques es podran ajustar millor les programacions i les finalitats institucionals en relació amb la seua vinculació universitària, en relació amb els drets i els deures, que han de difondre's clarament, en relació amb el rendiment i, també, amb la participació i la implicació vers la universitat més enllà de la qüestió merament acadèmica. Una de les actuacions possibles comportaria la dotació de recursos de recollida d'opinió per tal d'identificar tendències i projectar actuacions, tant en el seu desenvolupament com a institució de formació i d'investigació, com en la relació de la universitat i el seu entorn, en el context urbà i en la transferència de coneixement, d'assessoria i de servei a la societat.

Referències bibliogràfiques:

ARIÑO, Antonio (dir., 2008): *El oficio de estudiar en la Universidad: compromisos flexibles*. Col·lecció Educació. Informes i Dossiers. Publicacions de la Universitat de València. València.

BAUMAN, Zygmunt (2008): *Una nova escena del drama entre vell i jove*. Observatori Català de la Joventut. Col·lecció Aportacions 36.

COULON, Alain (2005): *Le métier d'étudiant. L'entrée dans la vie universitaire*. Ed. Economica. Paris.

GARCÍA DE LEÓN ÁLVAREZ, Ma Antonia (1990): Las profesoras universitarias: el caso de una élite discriminada. Revista Complutense de Educación, Vol. 1, núm, 3, p. 355-372